

ezerre.) A recenzens véleménye szerint helytálló Kowalczyk azon megállapítása, mely szerint az NDK nem Stasi-diktatúra volt, hanem a Stasi jelentette a NSZEP-diktatúra fenntartásában érdekelt egyik legfontosabb szervezetet.

Wencz Balázs

Bartha Eszter

MAGÁNYOS HARCOSOK

*Munkások a rendszerváltás utáni Kelet-Németországban és Magyarországon
Kelet-európai monográfiák II.*

L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék,
Budapest, 2011. 335 o.

Kevesen írnak manapság munkásokról ebben az országban, ahol nem is oly rég egy ún. „munkásállam” létezett. Németországban egy picit más a helyzet, ott az egykori NDK-nak és a munkástörténelemnek egyaránt százával vannak elmélyült kutatói. A téma a szó legszorosabb értelmében az utcán hever, mert a tökeológia nem kíméli a feleslegessé váló munkaerő kifejtőit, amelyet az itt tárgyalt kötet egyik interjúalánya a rendszerváltás után hajléktalanná vált Jan is illusztrál. Bartha Eszter most megjelent könyve hiánypótló munka: a rendszerváltás munkásnarratívája elevenedik meg bő háromszáz oldalon, a Carl Zeiss Jena és a győri Rába munkásainak tapasztalatait villantja fel egy nem reprezentatív minta interjúból, valamint a párt- és állami szervek levéltári anyagaiból. Folytatása ez a két évvel előtte kiadott későszocialista munkástörténetnek (*Bartha Eszter* : A munkások útja a szocializmusból a kapitalizmusba Kelet-Európában 1968–1989. (Kelet-európai monográfiák I.) Budapest, 2009, L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 388 o.), mivel a két könyv ugyanazon kutatás eredményeiből született. A szerző a kiterjesztett esettanulmány módszerével dolgozik, amely osztársadalmi kontextusba helyezve illeszti be a látszólag egyedül a társadalmi totalitásba, kapcsolatot teremtve a mikroközösségek és a nagy folyamatok mozgásai között. Michael Burawoy, a kaliforniai Berkeley egyetem szociológusa a módszer szellemi atyja, aki maga is végzett kutatásokat magyarországi gyárakban. Akárcsak Burawoy, Bartha Eszter is az összehasonlító módszer híve, amely Németország és Magyarország különbözőségét tekintve nem kis kihívás. Mégis vannak közös pontok az egyébként teljesen más irányba fejlődő országok múltjában. A szerző az NDK-t és az államszocialista Magyarországot „jóléti diktatúráként” írja le, amely a fogyasztáson keresztül vásárolta meg általában a munkások, de elsősorban a nagyipari munkásság állampolgári lojalitását. A pozitív jelző társítása egy alapvetően negatív fogalomhoz tökéletesen kifejezi az államszocialista rezsim ambivalens megítélését az interjúalanyok körében, egyesítve a koraszülött jóléti állam és a politikai diktatúra sokszor eltérő narratívákba illeszkedő fogalmait. A tranzitológia irodalma fogalmilag általában a demokrácia-diktatúra ellentétpárból indult ki, amely egyfajta politológiai síkra terelte a történeti diskurzust. A munkásság alapvetően gazdasági megalapozottságú elbeszélésmódja azonban kitágítja az értelmezési horizontot. A hatalmi jogosítványok és az életesélyek ugyanis nem csupán politikai vagy kulturális, de gazdasági és szociális szinten is eltérően oszlanak meg. A különféle elemzési síkok összeolvasása egy többdimenziós kép megrajzolását teszi lehetővé. Ha figyelembe vesszük a lakásépítéseket, a nyaralási lehetőségeket, a fogyasztási cikkek és szolgáltatások egyre bővülő körét, a brigádmozgalom felülről szervezett, ellentmondásos közösségiségét, az informális nyomásgyakorlás eredményességét, érthetővé válik az államszocialista munkásság főként, de nem kizárólagosan gazdasági-szociális ihletésű demokrácia fogalma. Az a redukcionista érvelés, amely az új rendszert jelzők nélküli demokráciának és a régi rezsimet kommunista diktatúrának tartja, csak egyféle munkásvéleményt enged meg. Ha az államszocializmust differenciálatlanul lediktatúrázzuk, akkor a munkásság nosztalgiáját csak paternalista beállítódással írhatjuk le és elsikkad a szociális teljesítményből következő valós egalitarizmus és közösségiség, amely értékelhető a diktatúra elvetése mellett is. Ezen a ponton a keletnémet és a magyar interjúalanyok között markáns különbség jelentkezik: bár mindkét csoport kifejez nosztalgikus érzelmeket a múlt iránt, a keletnémetek egységesen elvetik a honeckeri NDK-t és pozitívan tekintenek a fordulatra, míg a magyarok között az államszocializmus vegyes megítélése mellett a rendszerváltást a többség negatív színben tüntette fel. Ezt részben a két ország különböző kulturális-politikai hagyományai, részben a gazdaság mai állapotának különbözősége magyarázza, de visszautal az államszocializmusok jellegére is. Az NDK politikai légköre sokkal dog-

matikusabb, fojtogatóbb, elnyomóbb volt, mint a kádári kompromisszum Magyarországa. Ennek a politikai kompromisszumnak a milyensége kiváló látélettét adja a hatalom jellegének, ugyanis nem két egyenlő fél közötti egyezségről van szó. A szakirodalom sokszor beszél láthatatlan vagy ki nem mondott kompromisszumról. Bartha Eszter fentebb már hivatkozott előző könyve külön fejezetet szentelt a hatalom és a munkások viszonyának. Az állampárt munkáspártként határozta meg magát, amely elsősorban nem azt jelentette, hogy munkások vezetik vagy a munkások érdekében kormányoz. Az államszocialista Párt a nagybetűs munkásosztály élcsapata, egy absztrakt munkásosztály, egy ideologikus disztillátum konstruált osztálytudatának szervezeti formája. Ez az empirikusan létező munkásosztályt mint passzív anyagot kezelte, amelyre politika építhető, de valós politikai szubjektumként nem határozható meg. Sőt amilyen mértékben kiüresedett az állampárti marxizmus ideológiája, olyan mértékben csökkent a munkásosztályt érő mobilizációs kényszer. A késő szocializmusban már passzív politikai bázisként is egyre kevésbé számított a pártvezetés a munkásságra. A kötetből azonban kibontakozik a hús-vér nagyipari munkásság képe, amely politikai-gazdasági fragmentáltsága ellenére kulturálisan meglehetősen homogenitást mutat még a posztszocialista korszakban is. Ez alól jelentős kivételt a magyarországi elsőgenerációs, kétlaki, legtöbbször már város lakó, de paraszti származású ingázók jelentenek. Ez a relatíve homogén kulturális háttér tette lehetővé egy összetartó osztálykultúra kialakulását, amely a közösségiség és az informális nyomásgyakorlás hajtóerejét adta. Rainer M. János az első kötettről szóló recenziójában vitába szállt az újbaloldali munkáskritika megalapozottságával. Szerinte reális politikai alternatívát nem jelentett Bartha Eszter könyveiben gyakran szereplő munkásönigazgatás, mivel a munkásságot “közelebbről megvizsgálva inkább az derül ki, hogy a munkásságon belüli kulturális és érdekkülönbségek tudata nagyon is elevenen élt.” (<http://mozgovilag.com/?p=3663> Utolsó letöltés: 2013. január 3.) Ennek természetesen van némi alapja, de Bartha Eszter talán nem véletlenül tart ki egy olyan politikai alternatíva történeti realitása mellett, amely a jugoszláv öngazgatási kísérletek 1950-es évek eleji felfutásától és az 1956-os forradalom munkástanácsaitól 1987-ig az ellenzéki útkeresések állandó és jelentős eleme volt. Az interjúkból ugyanis az anyagi problémák emlegetése mellett egyértelműen rekonstruálható a közösség utáni vágy egyéni kifejezése és az emberi kapcsolatok megromlásának sajnálata. Az igazán érdekes részek azonban a termelési tanácskozások és az üzemi demokrácia üressége felett gyakorolt munkáskritika. Ez ugyanis egyöntetűen jelzi, hogy az 1970-es évekig a munkások többsége bele akart szólni a termelési kérdésekbe, de a részvételi fórumok valódi funkciója csupán a feszültség levezetése volt. A felülről szervezett termelési tanácskozások és az üzemi tanácsok formalitása késztette kritikára a munkásokat: nem a munkás-önigazgatás értelmetlensége, hanem a felülről szervezett álrészvétel demagógiája. Itt amúgy Bartha Eszter is inkonzisztens saját álláspontjának kifejtésében. Sokszor érezhető a szövegen, hogy a rendszer kudarcát részben annak a számlájára írja, hogy az állampárt nem volt fogékony az újbaloldali kritikákra és képtelen volt a megújulásra. Ha a fenti megállapításaim helyesek, akkor mivel a pártnak nem volt érdeke saját maga helyett egy új politikai szubjektumot pozícióba juttatnia, nem lehet számon kérni a munkás-önigazgatást egy alapvetően centralizáltan működő hatalmi szervezeten. A munkásságon annál inkább. A szerző egyik nagy kérdése: miért nem mozdult meg 1989-ben a munkásosztály? A fogyasztói attitűdök által gerjesztett atomizáció és az állampárt által indukált általános ideológiátlanítás végletesen depolitizálta a munkásokat. Ennél jobb választ még nem produkált a történeti irodalom. Érdekes volna ehhez hasonló vizsgálatokat megcsinálni Magyarország keleti felén vagy más kelet-európai országokban például Romániában, Belaruszban, Szerbiában, Oroszországban. Bartha Eszter könyve beemeli a tudományos diskurzusba a munkások rendszerváltását. Multidiszciplináris megközelítése, didaktikus ismétlései és empátikus hozzáállása egyetemi oktatásban is kiválóan használható tankönyvi jelleget kölcsönöznek a műnek.

Vázsonyi Dániel